

JUVENÁLIA

hat-hét

2020

EÖTVÖS COLLEGIUM

Juvenália: hat-hét

Juvenália: hat–hét

Szerkesztette:

Szabó Csanád és Ungvári Sára

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

Nemzeti
Tehetség Program

A kiadvány a “A hazai és határon túli magyar nyelvű szakkollégiumok támogatása”
című pályázat keretében (NTP-SZKOLL-20-0032) valósult meg.

ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2020

Felelős kiadó: Dr. Horváth László,
az ELTE Eötvös József Collegium igazgatója

Copyright © A szerzők, Eötvös Collegium, 2020

A borítót tervezte: Prótár Noémi

A tanulmányokat lektorálta:
Laczkó Krisztina és Vaderna Gábor

Minden jog fenntartva!

ISBN 978-615-5897-33-7

Tartalomjegyzék

VADERNA GÁBOR

Előszó 7

PRÓTÁR NOÉMI

„Én mindig csak álmról beszéltem” – Két metaforahálózati vizsgálata Luigi Pirandello *Nem tudni, hogyan* című művében 11

TARNAI CSILLAG

Reflektált létezés a hallgatásban – Szeredy Dani hallgató jelenléte Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényének narrációjában 27

FÜLÖP BARNABÁS

„Nem, az Isten nem példakép” – Hit, önmeghatározás és elbeszélésmód Esterházy Péter *Egyszerű történet vessző száz oldal* – *A Márk-változat* című regényében 47

HAJDU ILDIKÓ

Jerusalaim és Pilátus Bulgakov *A Mester és Margarita* című regényében 59

BALÁSSY FANNI

Halandók és halhatatlanok Milan Kundera *Halhatatlanság* című regényében 76

DARÓCZI JAKAB

Problémaközpontú irodalomoktatás – Madách és Asimov egy-egy művének összehasonlítása 95

TÓTH MÁRTON MIHÁLY	
Török hagyomány európai díszruhában.	
Balassi Bálint második bejtje	109
NYERGES CSABA	
Lázadó „asszonyállatok” a kora újkori széphistóriákban	127
UGRIN BÁLINT JÓZSEF	
A téri és idői metaforák változtathatóságának vizsgálata a magyar nyelvben	145

HAJDU ILDIKÓ

Jerusalaim és Pilátus Bulgakov
A Mester és Margarita című regényében

Bulgakov *A Mester és Margarita* (1967) című regénye¹ két fő narratív szálra tagolható, melyeket a történetek terével jelölhetünk ki a legegyszerűbben – két város: Moszkva és Jerusalaim (a regényben Jeruzsálem neve helyett a Jerusalaim alak szerepel, ez, akárcsak Jézus nevének Jesua alakmása, azzal együtt, hogy felidézi a kanonizált újszövetségi hagyományt, el is távolítja magát tőle, ezáltal is nyomatékosítva a hagyomány újrateemtésnek a szöveg több szintjén megjelenő szándékát). A helyszín mellett azonban eltérést mutat a két cselekmény időbelisége, szereplői és narrációja, valamint a regény egészéhez való viszonya is.

A történetek párhuzamosan futnak, és már a fejezetek szintjén is látványosan elkülöníthetők egymástól, a négy Jerusalaimban játszódó fejezet (2., 16., 25., 26.) beékelődik a moszkvai történetszáiba,

¹ A dolgozathoz felhasznált magyar kiadás: BULGAKOV, Mihail, *A Mester és Margarita*, ford. SZÖLLŐSY Klára, Budapest, Európa, 1993.

azonban a különböző motívumok, analógiák szoros kapcsolatot teremtenek közöttük.

A fő cselekményszálnak a Moszkvában játszódó, terjedelmesebb és összetettebb (több szereplővel, helyszínnel operáló és több, párhuzamos cselekményszálat magába foglaló) eseménysort tekinthetjük, ebbe ágyazva – mint „regény a regényben” – bontakozik ki a jerusalaimi történetszál, egyszerre szakítva meg a történesek menetét, és illeszkedve szervesen a moszkvai narratíva struktúrájába.

A Jerusalaim-regény magában is koherens narratívát alkot, amellett, hogy kiegészít, háttérül szolgál a moszkvai események számára, aktívan vissza is hat rájuk, értelmezi, új kontextusba helyezi őket.

A moszkvai történet szerint a Jerusalaim-regényt három forrásból, három moszkvai szereplő révén (Woland, Ivan, Margarita) ismerhetjük meg. A jerusalaimi szál négy fejezete – amely már számában is értelmezhető a négy evangéliumra való utalásként – a regény újraolvasásakor magától értetődően azonosul a moszkvai történet Mesternek nevezett szereplőjének regényével. Az azonosítás abból adódik, hogy a moszkvai narratíva szerint a 25. és a 26. fejezetekkel Margarita felolvasása által találkozunk, úgy ismerjük meg őket mint Mester regényének részletei.

Erre az azonosságra vonatkozóan azonban semmilyen biztosítéka nem lehet az olvasónak, hiszen amikor először találkozunk a Jerusalaimban játszódó történettel, még mit sem tudunk sem a regény, sem írójának létezéséről. Az első jerusalaimi fejezetet Woland (transzcendens, sátáni attribútumokkal felruházott figura²) közvetíti, a második pedig az örült Ivan Ponirjov álmával azonosul – tehát mind a két fejezet független Mestertől, megelőzi Mester felbukkanását, nem fikcióként jelenik meg. Mester Pilátus-regényének zárata ugyancsak problematikussá válik, mivel a 26. fejezettel nem ér véget a prokurátor

² Vö. SPIRA Veronika, *Megközelítések Bulgakov A Mester és Margarita című regényének értelmezéséhez (Poétika, emberszemlélet, értékek, létértelmezés)*, (internetes hozzáférés: http://www.spiraveronika.hu/bulg_muel_muert.pdf)

története, a Mester aktívan is beleavatkozik főhőse sorsába, szabadon engedi, de nem mint fiktív alakot, hanem mint valós történelmi figurát – ezzel végképp összemosva fikció és realitás, mítosz és valóság (a regényben eleve kétséges) határait, megkérdőjelezve általában véve ezeknek a kategóriáknak a relevanciáját, értelmezhetőségét.³

A Jerusailaimban játszódó fejezetek szövegének eredete bizonytalan, keretei behatárolhatatlanok. A Moszkva-regény narratívájában a szöveget közreadó szereplők mind a reális és a transzcendens világ határmezsgyéjén mozognak, kapcsolatban állnak a metafizikai erőkkel (vagy akár maguk is túlvilági erőket képviselnek), túllépnek a „normalitáson”.

A jerusailaimi történet státusza – a szöveg belső összefüggésrendszerében, Moszkva „realitásában” – bizonytalan, ellentmondásokkal teli, hitelessége, elhihetősége megkérdőjelezhető; és meg is kérdőjeleződik bizonyos moszkvai szereplők által, (pl. Berlioz Wolandnak: *„attól tartok, senki sem erősítheti meg, hogy amit ön most itt elmondott nekünk, az valójában megtörtént”*),⁴ és ezt csak tovább erősíti a Moszkva-narratívában hangsúlyosan megjelenő hányattatott sorsa Mester által írt regénynek.

Azonban a moszkvai események szabályrendszerén belül a csodás eseményekhez hasonlóan Pilátus és Jesua jerusailaimi története is igazságként, valóságként prezentálódik. A Jerusailaim-regény Moszkva bizonyos szereplői számára mint autentikus történet jelenik meg, a kanonizált bibliai történetekkel szembeállítva, mint alternatív, ötödik evangélium.

Woland: *„mindabból, ami a négy evangéliumban meg van írva, semmi sem történt meg,”*⁵ *„... én magam is jelen voltam, amikor mindez történt. Ott voltam az oszlopcsarnokban Ponczius Pilátussal, később*

³ Vö. POPE, Richard F. W., *Ambiguity and Meaning in The Master and Margarita: The Role of Afraimius*, *Slavic Review*, 1977/1, 1–24.

⁴ *A Mester és Margarita*, 52.

⁵ Uo., 51.

*a kertben, amikor Kajafással tárgyalt, végül az emelvényen is, de titokban, hogy úgy mondjam, inkognitóban...*⁶

A két történetyszál az utolsó fejezetben (32. „Búcsú és örök nyugalom”) ér össze, egy köztes, időbeliségen kívüli, jellegét és funkcióját tekintve is purgatóriumszerű térben⁷ („*sivár, lapos, köves fennsík*”).⁸ Ez a köztes tér értelmezhető lét és nemlét, metafizikai és emberi-történelmi világ, fikció és realitás, valamint a két narratíva bizonytalan, elmozdítható határainak „fizikai” megjelenítőjeként is.

A több forrásból megismert Jerusalaím-regény koherens, zárt szöveget alkot, elbeszélői hangja egységes.⁹ Ez a hang és a jerusalaimi fejezetek elbeszélésmódja rokonítható az evangéliumi szövegek és János Jelenéseinek stílusával, narrációjával: kinyilatkoztatásszerűen és vízióként jelenik meg. Azonban – az evangéliumoktól eltérő módon – a „narrátor” személye nincsen konkretizálva, nem résztvevője, hanem csupán megfigyelője az eseményeknek.

A moszkvai szereplők nem törnek be Jerusalaím terébe, azonban Jerusalaím minduntalan befurakszik Moszkvába, befolyásolja a történeteket, a szereplők viszonyulását egymáshoz és önmagukhoz (pl. a moszkvai elbeszélő hang szerint Margarita: „*fennhangon, dallamosan ismételtetett egyes mondatokat, amelyek kiváltképp tetszettek neki, és váltig állította, hogy ebben a regényben az ő élete van megírva*”).¹⁰ A jerusalaimi történet immanens, magába záródó, a Jerusalaímban játszódó négy fejezet a moszkvai részek nélkül is értelmezhető.

Így, bár látszólag a Moszkva-regény a Jerusalaím-narratíva fölé tagolódik a szöveg strukturális hierarchiájában (a moszkvai történetből,

⁶ Uo., 52.

⁷ Ehhez ld. GLENNY Michael, *Existential Thought in Bulgakov's The Master and Margarita*, Canadian- American Slavic Studies, 1981/2-3, 238.

⁸ *A Mester és Margarita*, 476.

⁹ Ehhez ld. még SOLOMON, Howard *The Sin of Cowardice: The Mystery Behind Bulgakov's Ambiguity, Russian Literature*, 1998/2, 241–252.

¹⁰ *A Mester és Margarita*, 176.

a moszkvai szereplők által bomlik ki a jerusalaimi), Jerusalaim mégis megelőzi Moszkvát, mivel a moszkvai szereplők Jesua és Pilátus történetének folyamatos interpretálásával, kontextualizálásával kapcsolatot teremtenek saját életük és a jerusalaimi események között, a moszkvai események Jerusalaim felől, Jerusalaim kontextusában válnak értelmezhetővé.

A Jerusalaim-regény ily módon való megjelenése/megjelenítése kettőséget, paradox értelmezési lehetőségeket generál.

Egyfelől úgy is értelmezhető, hogy Mester és a többi szereplő ugyanabba a kollektív történelmi tudatba, emlékezetfolyamba kapcsolódik be, amelyet Woland közreműködése segítségével a transzcendens szféra is legitimál – így alapozva meg egy alternatív történeti hagyományt a kanonikus változattal szemben. A moszkvaiak összeolvassák a Jerusalaim-regényt saját sorsukkal, önértelmezésükkel, Pilátus történetét nem mint egyedi esetet, hanem mint *általános* emberi tapasztalatot értékelik, ezzel teret engedve a történet parabolisztikus értelmezésének is.

Másfelől a részletgazdag, pontos leírás a jerusalaimi történetek *egyedi* voltát emeli ki. Hangsúlyossá és reflektálttá válik az elbeszélés, a jerusalaimi történet megkonstruáltsága is. Erre – a történet eredetének bizonytalansága mellett – a jerusalaimi fejezeteket elbeszélő, beazonosíthatatlan hang is felhívja a figyelmet, kiemelve saját eredetének homályosságát, behatároltságát, tudásának korlátozottságát – „*Hogy hová ment Júdás két gyilkosa, nem tudja senki...*”¹¹ – annak ellenére, hogy általában „mindentudónak” látjuk, szabadon ugrál a szereplők között és ismeri legbenső, talán még önmaguk számára sem világos motivációikat. A narrátor különösen részletesen jeleníti meg a szereplők testének legapróbb változásait, amelyek szimbolikus, önmagukon túlmutató tartalommal is telítődhetnek (pl. „*Sötét vérhullám tolult fejébe, nyakába, vagy talán valami más történt – elég*

¹¹ *A Mester és Margarita*, 398.

az hozzá, arca elveszítette sárgás színét, sötétvörösre pirult, és szeme mintegy visszahúzódott üregébe.”¹²).

Emellett rendkívüli részletességgel, precizitással ismerteti a Római Birodalom viszonyait, számol be a római hadsereg csapatainak mozgásáról, állapotáról is – „*Most egy szőke szakállas dalia állt a helytartó elé, sisakforgóján sastoll, mellén villogó arany oroszlánfejek, kardja markolatán ugyancsak aranylapocskák, háromszoros talpú saruja térdig fűzve, bíborpalástja bal vállára vetve. A légió parancsnoka volt, a legatus. A prokurátor megkérdezte tőle, hol tartózkodik a sebastei cohors. A legatus közölte, hogy a sebasteiek a hippodrom előtti teret vették körül kordonnal, mivel ott fogják kihirdetni a népnek az ítéletet a bűnösök felett.*”¹³

A moszkvai részekre jellemző dinamikus, sok szereplővel operáló, cselekményközpontú ironikus-komikus, transzcendens erővel és misztikával átitatott narrációval¹⁴ szemben Jerusalamban egy leírásokkal és aprólékos részletezéssel teli realisztikus, filozofisztikus elbeszélés bontakozik ki. Kevés a szereplő és a történés, a karakterek interakcióira és lelki folyamataira helyeződik a hangsúly. Amellett, hogy kihasználja az olvasó kulturális tudását és a biblikus teret, a Jerusalam-regény hangsúlyosan el is határolódik az evangéliumok szövegétől, demitizál, pontosabban *remitizál*, új mitológiát, értelmezési lehetőséget („fénytörést”) ad az eseményeknek, az alternatív evangéliumi történetben a történetek realisztikusan vannak ábrázolva, a Bibliából ismert szereplők humán oldala kerül előtérbe.¹⁵

¹² Uo., 34.

¹³ Uo., 214.

¹⁴ vö. BORISZ M. GASZPAROV, *A Mester és Margarita* motívumszerkezete, *Medvetánc*, 1988/1, 69–91.

¹⁵ Ehhez ld. még KRASZTEV Péter, *Mítosz, semmi más (Irodalom, film, hétköznapi Közép- és Kelet-Európában)*, Bp., Seneca, 1997. és LOSZEV, Alekszej, *A mítosz dialektikája*, Bp., Európa, 2000.

A jerusalaimi narratívában új, a szövegtesten kívüli síkra helyeződik a transzcendens jelenlét – ellentétben a moszkvai világgal, ahol a természetfeletti szereplők és jelenségek aktívan és közvetlenül részt vesznek a cselekményben – Jerusalaiban a metafizikai szféra csak indirekt módon, a fény-árnyék szimbólumrendszeren keresztül van jelen.

A természeti jelenségek, „erők” utalnak a természetfelettre, a környezet változásai metafizikai erőket asszociálnak.

A jerusalaimi történetek egy napja alatt végigkísérjük a nap útját a horizonton. A Nap mellett más égitestek (Hold, hajnalcillag stb.), valamint természeti jelenségek (pl. a zivatar) is metafizikai tartalommal telítődnek a szövegben. A transzcendens szféra és a meteorológiai jelenségek kapcsolata válik láthatóvá akkor is, amikor Lévi Máté Jesua istenét átkozza.

A narrátor megjeleníti a szövegben Lévi elvárásait – amelyek szintén a természeti jelenségekkel hozzák kapcsolatba az isteni harag megnyilvánulását: *„Hunyorogva várta a tüzes nyilat, amely most mindjárt lesújt reá az égből, és agyonvágja. De az isten nyila nem csapott le, és Lévi Máté tovább szórta dühödt átkait, szidalmait az ég felé.”*¹⁶

Azonban – bár nem teljesítve be a Lévi által elvártakat, sőt, mintegy megtréfálva a volt vámszedőt, azzal ellentétes módon megnyilatkozva – az égi hatalom a természeti jelenségek közvetítésével, ezen az indirekt csatornán keresztül kommunikál – *„Ekkor fuvallat érte a volt vámszedő arcát, valami megzörrent a lába alatt. Újabb légáramlás érkezett, Lévi felnyitotta szemét, és meglátta, hogy a világ – átkai hatására, vagy ettől függetlenül – megváltozott. A nap eltűnt, anélkül, hogy lejutott volna a tengerig, amelyben esténként alábukott. Viharfelhő nyelte el, amely nyugat felől támadva kérelhetetlenül közeledett.”*¹⁷

Ebből az idézetből is kitűnik a jerusalaimi narrátor elbeszélő technikájának paradox mivolta – az olvasó sohasem nyerhet teljes

¹⁶ *A Mester és Margarita*, 223.

¹⁷ Uo., 223.

bizonyosságot, a vihar lehet csupán a véletlen műve, a jerusalaimi metafizikai szféra létezése soha nem nyer (a jerusalaimi világon belül) tökéletes bizonyosságot, a narrátor csupán sejtet, reflektál arra, hogy a természetfeletti erő – ha létezik egyáltalán – jelekkel kommunikál, és ezeknek a jeleknek az interpretációja koránt sem egyértelmű.

Különösen fontosak a fény-árnyék referenciák a Jerusalaim-regény fejezeteinek elején és zárlatában. Kijelölik – a Nap égi helyének megnevezésével – az aktuális fejezet idejét, a fejezetek mindig leírással kezdődnek és érnek véget. Ezek lassítják az elbeszélés menetét, kihangsúlyozzák az elbeszélői pozíciót, a szöveg megalkotottságát, keretezik az eseményeket, tagolják a szöveget, valamint a szereplők világához képest tágabb perspektívát adnak, utalva a transzcendens szférára.

A fény árnyék szimbolika nem azonos a keresztény hagyomány Jó-Gonosz dichotómiájával, sem a fény, sem az árnyék jelentése nincs stabilizálva. Az, hogy ezeknek a jelenségeknek a pozitív vagy a negatív jelentéstartalma helyeződik előtérbe, Pilátus aktuális nézőpontjától függ. A fény pl. jelenthet világosságot, megváltást, de helyenként bántóan, égetően erős napfényként is megjelenhet: *„a nap, amely különösen kegyetlenül perzselte a várost azokban a napokban”*¹⁸ – ekkor az árnyék képviseli az enyhülést, a biztonságot Pilátus számára, szeretné, hogy *„menedéket keressenek a tűző verőfénytől.”*¹⁹

Nem egyértelmű szimbolikus jelentéstöbblettel telítettek, utalhatnak akár arra a Woland által megfogalmazott világszemléletre is, miszerint a fény és az árnyék egymást kiegészítő ellenpólusokként léteznek. (*„mivé lenne az általad képviselt jó, ha nem volna gonosz, és hogyan festene a föld, ha eltűnne róla az árnyék? Hiszen árnyékot vet minden tárgy, minden ember, kivétel nélkül.”*)²⁰

¹⁸ Uo., 39.

¹⁹ Uo., 40.

²⁰ Uo., 452.

Fejezet	Eleje	Vége
2. fejezet <i>Ponczius Pilátus</i>	„A tavaszi Niszán hónap tizennegyedik napján, kora reggel Judea prokurátora, Ponczius Pilátus...” ^a „a megvirradó nap nem sok jót ígért” ^b	„Délelőtt tíz órána járt az idő.” ^c
16. fejezet <i>A kivégzés</i>	„A nap már délutánba hajlott a Koponyahegy fölött, amely hegyet kettős örlánc vette körül.” ^d	„Hol eltűnt a sötétben, hol újra előbukkant a villám remegő fényében.” ^e „A hullákat csapdosta, verte a zápor. Sem Lévi, sem Jesua teteme akkor már nem volt látható fenn a dombtetőn.” ^f
25. fejezet <i>Hogyan próbálta a helytartó megmenteni a Keriáth-béli Júdást</i>	„A Földközi-tenger felől érkező sötétség eltakarta a helytartó szeme elől a gyűlölött várost” ^g „A félelmetes felleg a tenger felől érkezett, a tavaszi Niszán tizennegyedik napján, estefelé.” ^h	„A helytartó csak akkor vette észre, hogy a nap leáldozott, s beállt a szürkület.” ⁱ
26. fejezet <i>A temetés</i>	„Talán a szürkület volt az oka, hogy a helytartó külseje hirtelen megváltozott.” ^j „Közelgett az ünnepi éjszaka, az esteli árnyak megszokott táncukat járták...” ^k	„A hajnal csendjét csak a kertben őrt álló katonák halk léptei törtek meg. A hold megfakult, az ég túlsó felén halvány foltocská fehérlött: a hajnalszillag. A mécsesek réges-rég kihunytak.” ^l „Így érte Niszán hó tizenötödik napjának virradata Ponczius Pilátust, Judea ötödik prokurátorát.” ^m

^a *A Mester és Margarita*, 22.

^b Uo., 22.

^c Uo., 50.

^d Uo., 213.

^e Uo., 227.

^f Uo., 228.

^g Uo., 375.

^h Uo., 388.

ⁱ Uo., 375.

^j *A Mester és Margarita*, 388.

^k Uo., 388.

^l Uo., 414.

^m Uo., 415. A (nap)fény és a sötétség/árnyék hangsúlyos jelenlétére a regényben hívja fel a figyelmet Gareth Williams (WILLIAMS, MICHAEL, *Existential Thought in Bulgakov's The Master and Margarita*, *Canadian-American Slavic Studies*, 1981/2-3, 240–43) tanulmánya is. Williams a fény-árnyék kettősséget a regény manicheista olvasatával, a világ dualista (wolandi-jesuai) felfogásával kapcsolja össze, és az egész regény szövegére vonatkoztatja. Kiss Ilona (KISS ILONA, *Etika és poétika „A Mester és Margarita”-ban*, *Medvetánc*, 1988/1, 49–69.) is ezt a „bulgakovi emberképet” emlegeti, amely nem az Abszolút Jóról és Rosszról szól, hanem a másik ember morális arculatának meghatározásának képzelenségét, kategorizálhatatlanságát mutatja meg.

Azonban a fény-árnyék váltakozás nem csupán a dualista világképpel, hanem Pilátus lelki dinamikájával is összefüggésbe hozható – a jerusalaimi természeti jelenségek hatással vannak a helytartó pszichéjére és egyszersmind le is képezik azt. Ezt a kapcsolatot fejezi ki Pilátus egyik állandó jelzője a „*csillagjós király fia*”,²¹ valamint utalhat arra a középkori kódexekben kialakult mítoszra, miszerint Pilátusnak felmenői között voltak asztrológiával foglalkozó tudósok is.²²

A fény-árnyék váltakozás párhuzamos Pilátus belső jellemfejlődésével, hangulatával, lelki változásaival, ami szimbolikusan a helytartó testére is kihat: „*Talán a szürkület volt az oka, hogy a helytartó külseje hirtelen megváltozott. Szinte szemlátomást megöregedett, megörnyedt, s azonkívül gondterheltnak is látszott*”.²³

Pilátus alakja több rétegből tevődik össze.²⁴ A helytartó karakterének alapja maga a történelmi személy, de Bulgakov rugalmasan kezeli a történelmi adatokat, saját elgondolásához igazítja őket (így fordulhat elő, hogy Pilátus ötödik helytartóként szerepel a regényben – ami alakjának „az apokalipszis ötödik lovasaként” való értelmezését is erősítheti – annak ellenére, hogy ez nem egyezik történelmi tudásunkkal, miszerint Pilátus Júdea hatodik helytartója volt²⁵). A történelmi tények fiktív elemekkel keverednek, pl. Tiberius alakja és Capri szigete a diktatórikus, elnyomó hatalom jelképeivé válnak Pilátus számára, meghatározó motívumai lesznek a karakter belső lelki konfliktusának.

²¹ Ld. *A Mester és Margarita*, 404.

²² QOSE, Belfore, *The Figure of Pontius Pilate in the Novel The Master and Margarita by Bulgakov Compared with Pilate in the Bible*, Kairos: Evangelical Journal of Theology 2013/1, 58.

²³ *A Mester és Margarita*, 414.

²⁴ Ehhez ld. még QOSE i. m. 60–62.

²⁵ Vö.: David M. BETHEA, *The Master and Margarita: History as Hippodrome = The Shape of Apocalypse in Modern Russian Fiction*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1991.

Pilátus alakjának viszonya a bibliai történethez nem kevésbé ellentmondásos. Már maguk a szereplők, a helyszín és a beszéd-mód megidézik az evangéliumot, így az ettől való eltérések válnak nyomatékossá.

A helytartónak Máté evangéliumával ellentétben nincsen felesége, hangsúlyosan egyedül van, a Bibliában Pilátust a felesége inti arra, hogy nem kellene elítélnie Jézust, *A Mester és Margarita* jerusalaimi történetének központjában pedig Pilátus magánya, lelkiismeret-furdalása és büntudata áll, a helytartó nem „mossa kezeit”, hanem megpróbálja jóvátenni hibáját, küzd a lelkiismeretével.

Ennek a folyamatnak a leképeződéseként értelmezhetők a további eltérések is a bibliai szövegtől. A Jézus halálát okozó lándzsaszúrást az evangéliumok közül csak Jánosé említi,²⁶ és csak Krisztus halála utánra teszi, viszont a regény szerint a Pilátus parancsára történő lándzsaszúrás öli meg Jesuat, véget vetve ezzel a szenvedésének; valamint Júdás sem öngyilkos lesz, az ő halála is Pilátus hatására következik be.

Pilátusa alakjának legfontosabb rétege – felülírva mind a történelmi, mind a biblikus dimenziót – a fiktív személyiség. A szöveg a helytartó lelkében lezajló pszichológiai folyamatokra koncentrál, amelyek a Jesuával való találkozás és dialógus hatására indulnak meg. Pilátust a Jesuával való interakció zökkenti ki közönyéből, kiüresedtségéből, a helytartó egyre fokozódó figyelemmel kíséri Jesua szavait.

Ez egyértelműen megnyilvánul Pilátus szemének részletes leírása, tekintete változásának bemutatása által. A helytartó szeme szimbolikusan érzéseinek, gondolatainak, viszonyulásainak „tükrévé” válik, a figyelemirányulás, attitűdváltozás Pilátus tekintetén keresztül válik egyértelművé, megragadhatóvá.

A jerusalaimi cselekmény elején a prokurátor ürességének, érdektelenségének megjelenítője a tekintet: „*a prokurátor nem nézett senkire*”.²⁷ A helytartó Jesua vallatása során egyre fokozódó, majd teljes

²⁶ Jn. 19,34

²⁷ *A Mester és Margarita*, 22.

figyelemmel követi a rab szavait, tekintete, hozzáállása, világlátása, értékhierarchiája egymással párhuzamosan változnak meg – „*duzzadt szemhéja kissé fölemelkedett, szenvedéstől hálgyogos fél szeme a rabra tekintett*”,²⁸ végül pedig „*már két szenvedő szem tekintett a rabra súlyos szemhéja alól*”.²⁹ „*Pilátus sandán, gyanakodva fürta bele tekintetét a fogolyéba, és szemében már nyoma sem volt a homálynak, felvillant benne a mindenki által jól ismert szikra.*”³⁰ – a helytartót aktivizálják, kibillentik közönyéből Jesua szavai.³¹ Az ítélethirdetéskor pedig a büntudat, a megbánás megjelenítője, előrevetítője Pilátus szemének leírása: „*Behunyta a szemét. Nem azért, mert a nap vakította, ó, nem! Azért hunyta be, mert nem akarta látni az elítélteket...*”³²

Pilátus egyéb testi változásai, arczordulései is reprezentálják a prokurátor belső konfliktusait, vívódását, büntudatát – „*Istenek, istenek, miért büntettek engem?... Igen, semmi kétség, ez megint az a leküzdhetetlen, szörnyű betegség... a migrén, a hemicrania, a féloldalas főfájás... nincs ellene orvoszer, nincs töle menekvés... a legjobb, ha meg sem mozdítom a fejem...*”³³ – adja közre Jerusalaím narrátora a prokurátor gondolatait, a betegség is isteni jel lesz, amely Pilátus bűnének következményeként prezentálódik, azonban pontos tudása az olvasónak ebben az esetben sem lehet. Pilátus testének jellemzésekor is azt a technikát alkalmazza a jerusalaími narrátor, mint a transzcendens jelenlét sejtetése esetében: valamely külsődleges, mindennapos jelenségnek tulajdonít mélyebb, szimbolikus tartalmat.³⁴

²⁸ Uo., 26.

²⁹ Uo., 26.

³⁰ Uo., 30.

³¹ Vö.: WRIGHT, Colin, *Mikhail Bulgakov's Developing World View*, Canadian-American Slavic Studies, 1981/2-3, 151–166.

³² *A Mester és Margarita*, 47.

³³ *A Mester és Margarita*, 22.

³⁴ Ehhez ld. még RZHEVSKY, Leonid, *Pilate's Sin: Cryptography in Bulgakov's Novel, The Master and Margarita*, Canadian Slavonic Papers, 1971/1, 1–19.

A jerusalaimi cselekmény középpontjában Pilátus és Jesua párbeszéde, valamint a helytartó attitűdváltozása áll. A fókusz végig Pilátuson marad, Jesua filozófiája, elítélése és kereszthalála csupán a lelki dilemma háttéréül, motivációjául szolgálnak. A szövegben Jesuának is az emberi mivolta van kiemelve, bár története felidézi a bibliai Krisztus-alakot, Jesua karaktere viszont meg van fosztva minden isteni jellegtől, nem mint próféta, hanem mint egyszerű „*vándorfilozófus*” jelenik meg.

Erőteljesen megnyilvánul a két szereplő értékrendje közötti eltérés a hatalomhoz, a római adminisztrációhoz, politikai gépezethez való viszonyulásuk különbözőségében. Pilátus beszéde és viselkedése igazodik a hatalom elvárásaihoz, római hivatalnokként kiszolgálja a rendszert (minden más meglátása ellenére), alkalmazkodik ahhoz. Hozzá van szokva, hogy valódi gondolatait, érzéseit elrejtse – ez nyilvánul meg a Kajafással való párbeszédében is. Formálisan mindkét fél elrejtí a másik elől valós szándékait, a hatalmi játszmák bonyolult (explicit módon nem kifejezett) jelei alapján azonban mégis megértik egymást („*A prokurátor előre tudta, hogy a főpap így fog válaszolni, feladata azonban abban állt, hogy kimutassa: ez a válasz megdöbben-ti. Művészien megjátszotta a meglepetést. Szemöldöke felszaladt gögös homlokára, álmélkodva nézett a főpap szeme közé.*”)³⁵

Jesua azonban nem vesz részt ebben a színjátékban, szerinte „*Igazat mondani könnyű és kellemes*”.³⁶ Ő Pilátus minden igyekezete („*Mondtál-e valaha valamit a nagy császárról? Válaszolj: mondtál, vagy... nem mondtál? - A „nem” szót valamivel erősebben megnyomta, mint ahogy a legfelső bíróhoz illik, s tekintetével mintha valamilyen gondolatot akart volna közölni a rabba!*”)³⁷ ellenére sem hajlandó a túlélés érdekében hazudni, nem reagál a rávezető kérdésekre, figyelmeztető pillantások-ra („*Ki tudja, mi történt Judea helytartójával, de arra vetemedett, hogy*

³⁵ *A Mester és Margarita*, 40–41.

³⁶ Uo., 35.

³⁷ Uo., 35.

*fölemelje kezét, mintha a napsütés ellen akarna védekezni, és tenyere védőpajzsa mögül intő, figyelmeztető pillantást küldjön a rab felé”)*³⁸ egyszerűen, természetesen fejezi ki magát.

Pilátus ennek az igazságra alapuló, normasértő kommunikációnak a hatására kizökken, „kiesik a szerepéből”, és azon veszi észre magát, hogy túlzottan nyílttá, sebezhetővé válik – ez a személyiségében bekövetkező változás első momentuma (*„Istenek! - gondolta magában eközben a helytartó. - Olyasmit kérdezek, ami egyáltalán nem tartozik a dologhoz... az agyam cserbenhagy...”*)³⁹).

Jesua “hite” – legalábbis megnyilvánulásai, a Pilátussal való beszélgetéséből kinyerhető elvei alapján – aköré a princípium köré szerveződik, hogy *„Rossz ember nincs a világon”*. Ebben a beszélgetésben még nem egy kidolgozott morális értékrendszerrel, hanem csupán a vándorfilozófus elveivel és értékeivel találkozunk. Patkányölő durvasága és kegyetlensége ellenére is *„jó ember”*, *„csak persze boldogtalan”*, illetve Júdást sem ítéli el a *„jámbor filozófus”*.

Pilátus igazságként ismeri fel Jesua szavait, értékrendszerében radikális fordulat következik be, a hatalom által megszabott „etika” és elvek relativizálódnak, elfogadásuk nem automatikus többé.⁴⁰ Pilátus kibillen közönyéből, passzivitásából, elkezd kialakítani önálló bűnfogalmát és értékkategóriáit, és a Lévi Mátéval lefolytatott beszélgetésben már mint Jesua követője határozza meg önmagát.⁴¹

Nem Jesua, hanem Pilátus lesz az első, aki jutalmaz és büntet, Pilátus alkot a krisztusi eszméből törvényt, a helytartó bünteti meg Júdást, jutalmazza Lévi Mátét, és ítéli el saját magát. Pilátus büntudata nem Jesua értékrendjéből, hanem saját lelkiismeretéből fakad:

³⁸ *A Mester és Margarita*, 35.

³⁹ Uo., 28.

⁴⁰ vö. SPIRA Veronika, *A bulgakovi etika és „teológia” néhány vonása A Mester és Margaritában különös tekintettel Kantra, Bergyajevre és Dantéra* (internetes hozzáférés: <http://www.spiraveronika.hu/Bulg-etika.pdf>)

⁴¹ *A Mester és Margarita*, 414.

„...igyekezett megérteni, miért is gyötrődik. Hamarosan megértette, de mindenáron áztatni akarta magát. Holott világosan felismerte, hogy valamit elmulasztott, elszalasztott egy visszahozhatatlan alkalmat, és most aprólékos, jelentéktelen, és főleg: megkésett tevékenységgel akarja jóvátenni mulasztását”.⁴²

Ezen a ponton, a felelősségvállalás, valamint a választás szabadsága, de ugyanakkor kényszerűsége kapcsán rokonítható Bulgakov műve az egzisztencialista filozófia fogalmaival. Pilátus belső dilemmája, kérdési párhuzamba állíthatóak az egzisztencializmus kérdésfelvetéseivel.⁴³ A prokurátor magára van hagyva, döntenie, választania kell, és nem hagyatkozhat többé környezetének értékrendszerére. Glenny tanulmányában Sartre filozófiájával hozza kapcsolatba a bulgakovi problémafelvetéseket, ebben az értelmezésben a Pilátus esetében hangsúlyos „gyávaság” a sartre-i „rosszhiszeműséggel” válik rokoníthatóvá.⁴⁴

Pilátus helyzete vonatkoztatható a '20-as, '30-as évek Moszkvájának sztálinista diktatúra által elnyomott társadalmára is, belső konfliktusa, morális dilemmája kihat a moszkvaiak, különösen Ivan jellemfejlődésére is.⁴⁵ Ivan hatalomhoz való viszonyának megváltozásában, a kritikus attitűd kialakulásában, a morális öntudatra ébredésben Pilátus útját követi végig. Az igazságosság eljövetelet, a jóra való törekvés értelmességét és lehetségeségét reprezentálják a moszkvai és a jerusalaimi részek apokalipszis-utalásai is.⁴⁶

Ezek mellett, hogy egy újabb motivikus kapcsolatot teremtenek a két narratíva között, a két történelmi időpillanatot is összekötik, mind a moszkvai, mind a jerusalaimi részek értelmezhetőek egy-egy

⁴² Uo., 389.

⁴³ GLENNY, *i. m.*, 241-243.

⁴⁴ Id. ehhez még SOLOMON *i. m.* 248-249.

⁴⁵ vö. SZILÁRD LÉNA – KRASZTEV PÉTER, *A Mester és Margarita = Huszonöt fontos orosz regény*, szerk.: HETÉNYI ZSUSZA, Bp., Lord-Maecenas, 1996.

⁴⁶ BETHEA, *i. m.* 208-212

gondolkodási paradigma zárlataként. Míg Jerusalaumban ez a zárlat a keresztény világlátás eljövételét és reményét hordozza magában, addig a kereszténység haldoklásának lehetünk tanúi Moszkvában, ahol a hivatalos propaganda mindent elkövet a múlt elfeledtetésének érdekében.

Az apokaliptikus jelleget mindkét cselekményszál esetében erősíti az igazságszolgáltatás jelenléte, amit Jerusalaumban Pilátus (először a hivatalos hatalom reprezentánsaként, majd „önbíráskodó” jelleggel), Moszkvában pedig Woland⁴⁷ testesít meg. Ezt az értelmezési lehetőséget erősíti Pilátus lovas-katona múltjának hangsúlyozása, a hippodrom és a lószobrok többszöri említése a jerusalaimi részekben, illetve az utolsó fejezetben Woland és kíséretének ellovaglása is az apokalipszis lovasait idézi.

„Az éjszaka utolérte a kis lovas csapatot, felülről borult rájuk, és fehér csillagfoltocskákat hajigált szerte az elszomorodott égbolton. Sűrűsödött az éjszaka, velük együtt szállt, megragadva a lovasok köpönyegét, lerántotta róluk, és leleplezett minden csalást.”⁴⁸

BIBLIOGRÁFIA

David M. BETHEA, *The Master and Margarita: History as Hippodrome=The Shape of Apocalypse in Modern Russian Fiction*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1991.

Dmitry BOSNAK, *The Three Stages of Evil The Writers in The Master and Margarita and the Rejection of Evil in Psalm 1*, Scando-Slavica, 2017/2, 212–226.

⁴⁷ vö. BOSNAK, Dmitry, *The Three Stages of Evil The Writers in The Master and Margarita and the Rejection of Evil in Psalm 1*, Scando-Slavica, 2017/2, 212–226.

⁴⁸ *A Mester és Margarita*, 474.

- BORISZ GASZPAROV, *A Mester és Margarita motívumszerkezete*, Medvetánc, 1988/1, 69–91.
- MICHAEL GLENNY, *Existential Thought in Bulgakov's The Master and Margarita*, Canadian-American Slavic Studies, 1981/2-3, 238–49.
- KISS ILONA, *Etika és poétika „A Mester és Margarita”-ban*, Medvetánc, 1988/1, 49–69.
- KRASZTEV PÉTER, *Mítosz, semmi más (Irodalom, film, hétköznapi Közép- és Kelet-Európában)*, Bp., Seneca, 1997.
- ALEKSZEJ LOSZEV, *A mítosz dialektikája*, Bp., Európa, 2000.
- RICHARD F. W. POPE, *Ambiguity and Meaning in The Master and Margarita: The Role of Afranius*, Slavic Review, 1977/1, 1–24.
- BELFÖRE QOSE, *The Figure of Pontius Pilate in the Novel The Master and Margarita by Bulgakov Compared with Pilate in the Bible*, Kairos: Evangelical Journal of Theology 2013/1, 55–67.
- LEONID RZHEVSKY, *Pilate's Sin: Cryptography in Bulgakov's Novel, The Master and Margarita*, Canadian Slavonic Papers, 1971/1, 1–19.
- HOWARD SOLOMON, *The Sin of Cowardice: The Mystery Behind Bulgakov's Ambiguity*, Russian Literature, 1998/2, 241–252.
- SPIRA VERONIKA, *A bulgakovi etika és „teológia” néhány vonása A Mester és Margaritában különös tekintettel Kantra, Bergyajevre és Dantéra* (internetes hozzáférés: 2019. 03. 31. <http://www.spiraveronika.hu/Bulg-etika.pdf>)
- SPIRA VERONIKA, *Megközelítések Bulgakov A Mester és Margarita című regényének értelmezéséhez (Poétika, emberszemlélet, értékek, létértelmezés)* (internetes hozzáférés: 2019. 07. 02. http://www.spiraveronika.hu/bulg_muel_muert.pdf)
- SZILÁRD LÉNA – KRASZTEV PÉTER, *A Mester és Margarita = Huszonöt fontos orosz regény*, szerk.: HETÉNYI ZSUZSA, Bp., Lord-Maecenas, 1996.
- GARETH WILLIAMS, *Some Difficulties in the Interpretation of Bulgakov's The Master and Margarita*, The Slavonic and East European Review, 1990/2, 234–256.
- COLIN WRIGHT, *Mikhail Bulgakov's Developing World View*, Canadian-American Slavic Studies, 1981/2-3, 151–166.